

JANUSZ MĄCZKA

FILOZOFIA PRZYRODY A FILOZOFIA NAUKI

WSTĘP

Filozoficzna refleksja nad otaczającą człowieka przyrodą prowadzona była od samego początku powstania filozofii. Właściwie można powiedzieć, że filozofia przyrody zrodziła się jako pierwsza dyscyplina filozoficzna, która postawiła wiele ciekawych, a zarazem trudnych pytań, na które, zasadniczo do dziś, nie znaleziono zadowalających odpowiedzi. W miarę rozwoju filozofii wiele pytań, mających swe źródło w filozofii przyrody, zostało przejętych przez inne dyscypliny filozoficzne. Swoiste zawłaszczanie pytań owocowało powstawaniem nowych dziedzin filozoficznych, ale miejsce filozofii przyrody wśród innych dyscyplin było zawsze dostrzegane i uznawano je za ważne dla pełnej refleksji nad otaczającą człowieka rzeczywistością. Filozofia przyrody ma zatem swoją historię, a w ramach tej historii przybierała ona różne postacie – od tych, które, bazując na doświadczeniu empirycznym, ściśle trzymały się swojego przedmiotu badania, tj. przyrody, po te jej postacie, które, w ramach zdroworozsądkowych systemów, stawały się coraz bardziej spekulatywne i uwikłane w różne ontologie.

Najbardziej krytycznym okresem dla filozofii przyrody był czas kształtowania się filozofii nauki. Na przełomie XIX i XX wieku, a szczególnie w latach dwudziestych XX wieku, rozwój filozofii nauki postawił pod znakiem zapytania sensowność uprawiania filozofii przyrody. Z zaistniałej sytuacji wyciągnięto „łatwy” wniosek: dla zrozumienia nauki, jej tworzenia, funkcjonowania i rozwoju, w zupełności wystarcza filozofia nauki. Czy jednak wniosek ten nie był zbyt daleko idącym uproszczeniem?

Chcąc opowiedzieć na to pytanie, należałoby wskazać na istnienie pewnych ważnych – naszym zdaniem – odmienności między filozofią nauki a filozofią przyrody. Najwyraźniej odmienności te czy wręcz różnice widać na przykładzie trzech kwestii: 1) sposobu podejścia obu dyscyplin filozoficznych do nauki, 2) metody uprawiania filozofii przyrody i filozofii nauki oraz 3) wpływu nauki na funkcjonowanie obu tych dyscyplin filozoficznych. Wyszczególnione kwestie nie wyczerpują w całości odpowiedzi na postawione pytanie, ale w znaczący sposób podważają wniosek sformułowany przez pozytywistycznie nastawionych filozofów nauki.

Dr hab. JANUSZ MĄCZKA SDB – Katedra Filozofii Przyrody na Wydziale Filozofii PAT w Krakowie; adres do korespondencji: ul. Franciszkańska 1, 31-004 Kraków; e-mail: januszm@sdb.krakow.pl

1. STOSUNEK DO NAUKI

Zarówno filozofia nauki, jak i filozofia przyrody, ze swej natury, interesują się nauką, a szczególnie jej najsilniej oddziaływującymi na obraz świata dziedzinami, takimi jak: matematyka, fizyka, astronomia wraz z kosmologią i biologią. Oczywiście nauka to nie tylko te dziedziny, zwłaszcza że i one same ulegały w toku historii istotnym przeobrażeniom, tworząc inne dziedziny, ale krótka analiza sposobu podejścia do tych właśnie dyscyplin ujawni różnicę między oboma typami filozofii.

Najogólniej formułując odpowiedź na postawione pytanie, należy stwierdzić, że istotna różnica między filozofią nauki a filozofią przyrody ujawnia się w sposobie podejścia do nauki. Wydaje się, że filozofia nauki zajmuje pozycje bardziej zewnętrzne w stosunku do nauki, niejako pozycje meta-, biorąc pod uwagę samą naukę, natomiast filozofia przyrody stara się zajmować miejsce bliżej nauki, aby w konsekwencji dotrzeć do samej przyrody, stając się jakby ontologią przyrody. Mówiąc inaczej, dla filozofa nauki nauka jest przede wszystkim wytworem ludzkiego umysłu, a dla filozofa przyrody nauka jest twórczym procesem uzyskiwania wyników, które odzwierciedlają swoisty ład i porządek przyrody.

Filozof nauki nie pyta np. o funkcjonowanie przyczynowości w ramach konkretnych teorii, nie szuka rozwiązań problemów zwianych z czasem, przestrzenią czy biologią życia. Stara się wyszukiwać pewne najogólniejsze zasady, jakimi posługuje się nauka w ogóle. Co więcej, filozofa nauki nie interesuje zasadniczo filozoficzne znaczenie poszczególnych składowych danej teorii, ich ewolucja, a raczej traktuje on teorię jako pewną całość, wskazuje na jej założenia, jej wartość naukową czy nawet wyjaśniającą. Filozof przyrody natomiast poszukuje filozoficznych aspektów związku praw i teorii z rzeczywistością empiryczną, relacji między teoriami oraz filozoficznych konsekwencji teorii naukowych. Bardziej interesuje go struktura zjawiska oraz struktura i teoria całości kształtu zjawisk, czyli całościowa struktura świata.

Filozof nauki zwraca uwagę na wartość metody naukowej, np. w tworzeniu się poszczególnych teorii, ale już mniej doniosłe będzie dlań jej funkcjonowanie w rozwiązywaniu konkretnych problemów. Metodę naukową będzie poddawał gruntownej analizie, niejako ocenie, będzie wyszukiwał jej konsekwencje i niekonsekwencje, jej brak spójności, ale nie skupi swojej uwagi na jej powstawaniu, na zawartym w niej istotny, ale nie rozwiązany problemie związku elementu empirycznego z elementem formalnym. Filozof nauki potraktuje metodę bardziej ogólnie, przyglądając się „jej pracy” z zewnątrz.

Filozof nauki będzie budował modele funkcjonowania i rozwoju nauki. Będzie zastanawiał się nad czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi stymulującymi jej rozwój, ale nie zagłębi się w rezultacie nad całościowym obrazem świata kreowanym przez naukę. Pominie cały obszar zagadnień i problemów kosmologicznych istotnie związanych z filozofią przyrody. Obcy mu będzie zachwyt nad pięknem i harmonią przyrody, nad pięknem i harmonią praw nauki, które starają się ująć te wyjątkowe aspekty przyrody.

Zastosowana tutaj metoda różnicowania nieco może wyostrza różnice między filozofią przyrody a filozofią nauki. Warto jednak pamiętać, że chociaż ogólny cel może wydawać się zbliżony dla obu tych filozofii, to jednak już na poziomie widzenia i rozumienia nauki pojawiają się między nimi istotne różnice. Rozumienie funkcjonowania nauki lub jej rozwoju nie jest jeszcze rozumieniem „wnętrza nauki”, a tym bardziej nie jest rozumieniem przyrody.

2. METODA FILOZOFII PRZYRODY A METODA FILOZOFII NAUKI

Filozofia przyrody posługuje się przede wszystkim metodą krytycznej analizy, zmierzającą do uchwycenia całościowej wizji świata, do stworzenia syntetycznego obrazu świata opartego na danych nauki określonej epoki. To ogólne sformułowanie nie jest jeszcze pełnym określeniem metody, jaką posługuje się filozofia przyrody. Powyższa identyfikacja metody wynika raczej z praktyki jej stosowania jej tak w historii, jak i współcześnie, z obecnie funkcjonującego namysłu nad przyrodą.

Wydaje się, że nie dokonując ostatecznej deklaracji co do metody, udało się filozofii przyrody podjąć skuteczny wysiłek nad rozjaśnieniem wielu konkretnych problemów (np. determinizmem, indeterminizmem czy strukturą materii). W Polsce coraz większa liczba ludzi uprawiających naukę zwraca uwagę na przemyślenia filozofów przyrody. Przemyślenia te uważają oni za cenne i za pomocne w ich pracy. Wspólne spotkania i dyskusje są okazją do nowego spojrzenia na stare problemy oraz inspiracją do wspólnych działań.

Metody stosowanej przez filozofię przyrody nie można utożsamić z metodą stosowaną przez współczesną naukę. Trzeba jednak przyznać, że dla filozofów przyrody metoda matematyczno-empiryczna jest pewnym wzorcem, ale wzorcem, który winien być poddany odpowiedniej dla filozofii adaptacji.

Filozofia nauki w swojej metodzie bazuje przede wszystkim na analizie. Badając naukę i stosując własną metodę, filozofia nauki ukazała wiele ważnych mechanizmów związanych z samą nauką. Trzeba jednak przyznać, że nie udało się wypracować jednolitej wizji nauki. Trudno byłoby nawet znaleźć jednoznacznie opracowaną definicję nauki. W metodzie filozofii nauki ważną rolę odgrywa logika. Wykorzystanie osiągnięć logiki dało już pozytywne efekty.

Metoda filozofii nauki w mniejszym stopniu czerpie z samej nauki, za wyjątkiem ciągle przybierającego na znaczeniu kierunku naturalistycznego, który do badania nauki stara się wykorzystywać metody stosowane w samej nauce (np. stosowanie układów dynamicznych do badania nauki). Starając się doprecyzować zagadnienia związane z funkcjonowaniem nauki, filozofia nauki wykorzystuje w znacznym stopniu osiągnięcia filozofii analitycznej. Charakterystyczna dla tej metody obecność czynnika zarówno analitycznego, jak i logicznego sprawia, że filozofia nauki wskazała na niedowartościowane składowe współczesnej nauki. Ważnym osiągnięciem tej metody jest również identyfikacja w nauce niepożądanych dla niej elementów, zwa-

szcza pochodzenia filozoficznego i psychologicznego. Swoista dbałość o obiektywność nauki zainspirowała badania nad kryterium naukowości i nad rozumieniem prawdy w nauce. Krytyczna analiza poznania naukowego rozwinęła szereg badań nad rolą umysłu w poznawaniu rzeczywistości.

Różnice w strukturze metody oraz w jej funkcjonowaniu w filozofii przyrody i w filozofii nauki wydają się być dość widoczne. Obie metody przechodzą ciągłą ewolucję, ale i obie mogą poszczycić się znacznymi osiągnięciami. Wydaje się jednak, że ewolucja metody filozofii przyrody pójdzie trochę inną drogą niż ewolucja filozofii nauki. Odmienność ta będzie prawdopodobnie następstwem odmiennego stosunku filozofii przyrody i filozofii nauki do samej nauki.

3. ODDZIAŁYWANIE NAUKI

Cennym elementem wspomagającym rozumienie nauki jest jej historia. Tak filozofia przyrody, jak i filozofia nauki czerpią z jej bogactwa. Istnieje jednak dość ważna różnica w sposobie traktowania historii nauki przez obie dyscypliny filozoficzne.

Filozofia przyrody właściwie tak funkcjonuje, jak „funkcjonuje nauka”. Mówiąc inaczej, może ona być traktowana jako swoista funkcja nauki. Czerpiąc inspiracje z nauki, filozof przyrody stara się pójść nieco dalej, szerzej czy nieco głębiej. To znaczy tam, gdzie trudno jest dotrzeć empirycznemu doświadczeniu, ale gdzie możliwy jest jeszcze racjonalny namysł. Współczesne badania pokazują, że coraz częściej spotykamy się z sytuacją, że doświadczenie jest trudne do przeprowadzenia lub wręcz niemożliwe. I te obszary mogą stać się dziedziną dociekań filozofii przyrody.

Czynnikiem stymulującym rozwój filozofii przyrody jest rozwój nauki. Można nawet powiedzieć, że rozwój filozofii przyrody uzależniony jest od rozwoju różnych dyscyplin naukowych. Wydaje się, że filozof nauki będzie reagował na te zmiany z pewnym opóźnieniem. Wydaje się również, że jeszcze więcej czasu będzie potrzebował filozof nauki na uchwycenie wartości nowej teorii oraz jej rolę w rozwoju nauki.

Ważnym czynnikiem odróżniającym filozofa przyrody od filozofa nauki jest konieczność ciągłego i głębokiego poznawania nauki przez filozofa przyrody. Konieczność wnikania w każdą teorię. Filozof nauki nie musi tego czynić. Co prawda, stara się on odkryć strukturę danej teorii, ale nie zawsze zastanawia się nad jej treścią i funkcjonowaniem. Filozof przyrody bez wniknięcia w konkretną teorię naukową nie będzie rozumiał przyrody. Dlatego, aby rozumieć przyrodę, nie wystarczy ogólny pogląd na naukę czy ogólna znajomość idei rozwijanych przez naukę. Dla filozofa przyrody nauka jest nieodzownym warunkiem poznania świata przyrody. Filozof nauki też musi dotrzeć do nauki, często będzie ją dobrze rozumiał, ale poza nią już nie wyjdzie.

Charakteryzując przedstawioną różnicę, wydają się, że o wiele mocniej nauka wpływa na filozofa przyrody niż na filozofa nauki. Myślę, że z tak zarysowanej sy-

tuacji nie należy czyni zarzutów wobec filozofii nauki czy traktować jej jako mniej przydatnej dyscypliny filozoficznej.

Podsumowując, można powiedzieć, że każdy filozof przyrody jest również w znacznej mierze filozofem nauki, w swojej pracy nie może bowiem nie korzystać z osiągnięć filozofii nauki; ale nie każdy filozof nauki jest filozofem przyrody. Nie jest nim wtedy, gdy – mówiąc najogólniej – interesują go metody stosowane w nauce, a nie treść naukowych teorii. Filozof przyrody bada strukturę przyrody, którą odzwierciedla również i nauka, natomiast filozof nauki bada przede wszystkim strukturę nauki, która stara się opisywać strukturę przyrody. Struktura nauki nie jest częścią struktury przyrody. Filozofia przyrody i filozofia nauki mają odmienne zadania i odmienne cele. Przedstawione różnice w wielu przypadkach nie są aż tak skrajne, ale ich uchwycenie rzuca sporo światła na obie te dyscypliny filozoficzne.

Słowa kluczowe: różnice między filozofią przyrody a filozofią nauki, podobieństwa między filozofią przyrody a filozofią nauki, metoda filozofii przyrody, filozofia przyrody jako „funkcja nauki”.

Key words: differences between philosophy of nature and philosophy of science, similarities between philosophy of nature and philosophy of science, the method of philosophy of nature, philosophy of nature as a “function of science”.

GRZEGORZ BUGAJAK

O LUKSUSIE FILOZOFOWANIA

Obiegowa opinia sytuuje zwykle filozofa gdzieś między guru a psychoterapeutą, który – posiadłszy wiedzę niedostępną normalnym przedstawicielom ludzkiego gatunku – służyć ma pomocą w rozwiązywaniu tzw. życiowych problemów, jeśli nie całej ludzkości, to przynajmniej poszczególnym jej przedstawicielom. Próba wyjaśnienia, czym jest filozofia w ogóle, a filozofia przyrody w szczególności komuś, kto na żadnym etapie swego wykształcenia nie zetknął się z jej fachową prezentacją, nader często kończy się pytaniem dodatkowym: „Jaki z tego pożytek?”. Odpowiedź –

Dr GRZEGORZ BUGAJAK – Katedra Metodologii Nauk Systemowo-Informacyjnych w Instytucie Filozofii UKSW w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa; e-mail: gbugaj@uksw.edu.pl